

Egipt - dežela slovenske fascinacije



Egipt je del sredozemskega multikulturnega prostora, ki z najsevernejšim robom sega tudi na naša tla. Zato je razumljivo, da smo Slovenci v tem tisočletnem žarišču kultur vedno znova odkrivali stvari, ki so zaposlovale naše misli in čustva. Čeprav nam je Egipt geografsko sorazmerno blizu, pa je bil v kulturnem pogledu tujina, ki je hkrati fascinirala in zadrževala. Karakteristika sovražnosti se je utrdila zlasti od 12. stoletja, ko sta krščanski in islamski svet prekrizala svoje meče na bojnih poljih Anatolije, Sirije, Palestine, Egipta in Španije. Muslimani so bili odtlej predstavljeni kot podložniki Antikrista, ta pa naj bi pred poslednjo sodbo poskušal prevzeti oblast nad vsem tedaj znanim svetom in izkoreniniti krščanstvo. Zato je bila tudi podoba Egipta v očeh Slovencev protislovna: temeljila je na

strahu pred neznanim, hkrati pa je vsebovala prepričanje o posebnih magičnih sposobnostih tujcev (v našem primeru Egipčanov ali Arabcev nasploh). Tako je na primer kranjski polihistor Valvasor leta 1669 med obiskom Tunisa skušal od učenega Arabca izvedeti skrivnost priprave nekega posebnega strupa (Valvasor, 1689: 417). V 19. in 20. stoletju se je podoben odnos pokazal v poplavi različnih sanjskih knjig, napisanih po “*najboljših starih arabskih in egiptovskih virih*” (Aškerc, 1899: 321–323; Kuret, 1980: 177–179). Pri seznanjanju naših krajev z Egiptom ne moremo drugače, kot da sežemo daleč nazaj, morebiti že v čas situlske umetnosti (Frelih, 1998: 20–29), vsekakor pa v zadnja stoletja pred našim štetjem,



2 - Velika Kairo

ko so se v Rimu uveljavili bogovi in kulturi z Bližnjega vzhoda. Poleg iranskega, tudi nam znanega Mitre, so bili najbolj popularni maloazijska Kibela in egipčanska Izida in Serapis. Če upoštevamo, da je rimska Savaria (današnji Szombathely) v našem severovzhodnem sosesstvu imela Izidino svetišče, bi lahko domnevali, da je bil kult te egipčanske boginje razširjen tudi v precej pomembnejši Poetovii. To potrjuje tudi najdba Izidine skulpture na Ptuj. Dokaz o prisotnosti čaščenja egipčanskega boga Serapisa na našem ozemlju pa je nagrobnik Vibenusove družine iz Dolge vasi (1. stoletje), ki je danes shranjen v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti. Poleg tega priča o vplivih Egipta v prvih stoletjih našega štetja tudi droben egipčanski import, najden v rimskih grobovih (npr. steklenica z upodobitvijo znamenitega svetilnika Pharos pri Aleksandriji, odkrita na Ptuj), pa tudi poznoantični ali zgodnjekrščanski nagrobni kamen v Hodišah, če drži, da je na njem res upodobljeno ozvezdje Oriona.

S širjenjem krščanstva se je pri nas uveljavila biblična motivika, ki je bila zlasti prek starega testamenta vezana tudi na Egipt. Šlo je bodisi za svetopisemsko izročilo v klasični obliki ali za apokrif, ki so pogosto črpali iz predkrščanskih tradicij. Starozavezna svetopisemska zgodba o prehodu Judov prek

Rdečega morja je tako vplivala na slovensko ljudsko pesem o ribi Faroniki.

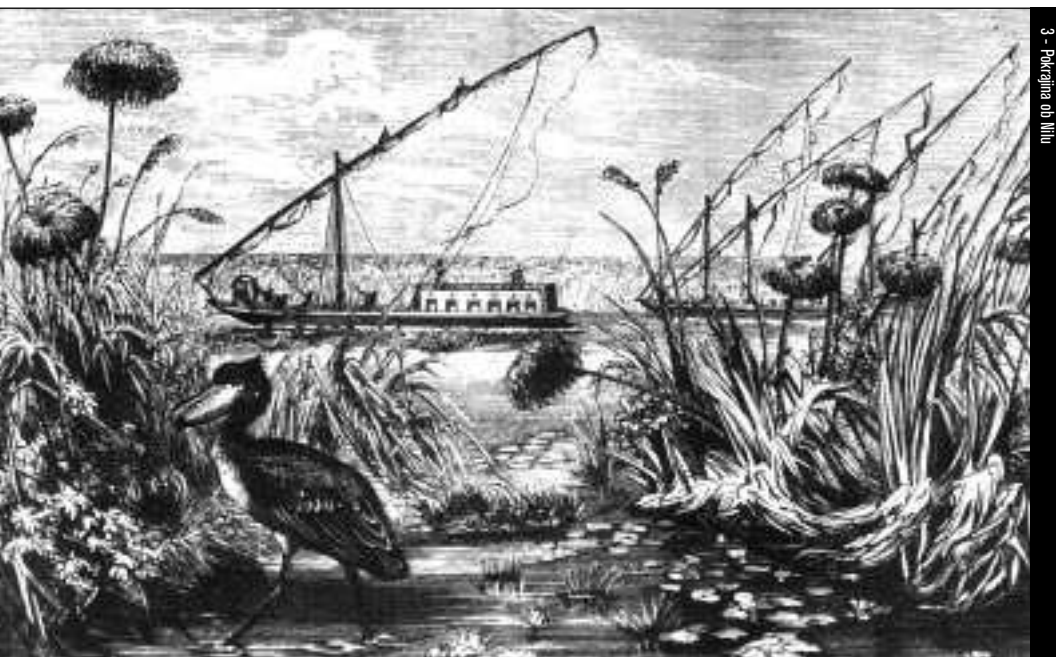
Njeno ime naj bi bilo izviralo od vojske egipčanskega faraona, ki naj bi se bila po utopitvi v Rdečem morju spremenila v ribe. Podobne zgodbe o nenavadnih živalih, ki jih je bilo mogoče videti v Nilu ali ob njem, je zapisal že Herodot, v izobilju pa jih je bilo najti tudi v srednjeveških enciklopedijah *Physiologusih* in *Bestiarijih*. Reka Nil je bila po zgodnjekrščanskih predstavah ena od štirih rajskih rek sveta. Upodobljena je bila na srednjeveških zemljevidih, na katerih je bilo kot središče sveta običajno vrisano mesto Jeruzalem. Študij svetega pisma je tudi na Slovenskem dolga stoletja največ prispeval k našemu (pre)poznovanju Egipta, seveda pa je bila takšna (pris)podoba močno ideološko obarvana.

Prvi zgodovinski dokaz o potovanju posameznikov s slovenskega ozemlja v Egipt imamo iz časa križarskih vojn: leta 1218/19 so nekateri naši plemiči (iz Cmureka, Murščaka, Trebnjega) skupaj s plemiči iz drugih avstrijskih dežel sodelovali pri obleganju trdnjave Damiete (Dumijat) ob Nilovi delti. Ta križarski oddelek se je vrnil v domovino leta 1219 skupaj z vodjem, avstrijskim in štajerskim vojvodo Leopoldom. Kasneje so prihajali v Egipt in prek njega (na poti v Sveto deželo ali iz nje) različni slovenski romarji in misijonarji (Šmitek, 1999: 206–208).

Vključenost Egipta v islamski svet in kasneje v turški imperij (od 16. stoletja) seveda ni dovoljevala kakšnih tesnejših kulturnih povezav z Evropo, zato se je zanimanje za ta del sveta pri nas kazalo predvsem v veroslovju (npr. Trubarjevo prizadevanje, da bi spoznal vsebino Korana) in geografiji (npr. zemljevidi Levanta Pietra Coppja). Izolski kartograf Coppo je v prvi polovici 16. stoletja dokaj verno upodobil le obalne predele Egipta, medtem ko je o notranjosti dežele vedel le malo. Kako počasi je napredovalo tovrstno znanje, dokazuje sto petdeset let kasneje omemba v Valvasorjevi *Slavi vojvodine Kranjske* (ki pa jo je najbrž zapisal sodelavec Erasmus Francisci), da reka Niger teče po podzemski strugi in se izliva v Nil.

V času velikih geografskih odkritij in kolonialnih osvajanj si avstrijsko cesarstvo ni pridobilo pomembnejših čezmorskih posesti, zato je skušalo biti toliko bolj dejavno v Sredozemlju. Leta 1719 je bila v skladu z avstrijsko merkantilistično usmeritvijo osnovana Orientalna družba, pri kateri je zelo vidno sodeloval kranjski plemič Franc Rakovec - Raigersfeld. Sledila ji je še Levantska kompanija leta 1750. Hitro sta napredovala gradnja vojnih in trgovskih ladij in urejanje pristanišča v Trstu, to dogajanje pa je seveda imelo vsestranski vpliv tudi na slovensko zaledje.

Številni Slovenci so odtlej kot mornarji in častniki odhajali z bojnimi in trgovskimi ladjami na plovbe po Levantu in na čezoceanska križarjenja. Nekatere pa je prek morja popeljala muhasta usoda: denimo nekega vaščana iz Svetine pri Mariboru, ki se je kot rekrut



3 - Plovanje ob Nilu



4 - Skrivnosti "mohamedanske" poroke

udeležil Napoleonove odprave v Egipt (1798–99). Domačini so se spominjali, da se je vrnil iz Francije šele po tridesetih letih, doma pa so ga že zdavnaj razglasili za mrtvega in razdelili njegov dedni delež med brate in sestre (Schlosser, 1912: 45).

Če je bila v vojaškem in političnem pogledu Napoleonova ekspedicija v Egipt ponesrečena, pa so njeni znanstveni rezultati, objavljeni v razkošni *Description de l'Egypte*, pripeljali do razrešitve egipčanskih hieroglifov (Champollion, Lepsius) in do prave evropske obsedenosti s starim Egiptom, ki jo imenujemo "egiptomanija". V gradu Dobrovo v Goriških Brdih je grof Silverio de Baguer od leta 1885 razstavljal eksotično zbirko raritet, v kateri je bilo tudi nekaj egipčanskih bronastih predmetov, ki mu jih je podaril egipčanski podkralj Said Paša

(1854–63), in egipčanska maketa lesenega trojanskega konja (Vuk, 1982: 145–147; Šmitek, 1992: 58). Še poznejši odmev te mode je "egipčanski salon" na gradu Snežnik, ki ga je lastnik, Hermann von Schoenburg-Wallenburg dobil leta 1926 iz Aleksandrije kot darilo poslovnih partnerjev, trgovcev z lesom.

Iz 18. stoletja imamo tudi prve podatke o delovanju slovenskih frančiškanskih misijonarjev v Egiptu. Njihovo pomembno oporišče je bilo mesto Girga ob Nilu. Zaradi muslimanskih predpisov so lahko opravljali svoje delo le med krščanskimi Kopti in med poganskimi sudanskimi črnci. Leta 1623 je rimska Kongregacija za širjenje vere ustanovila poseben "koptski misijon" in ga prepustila večji del frančiškanom. V prvi polovici 18. stoletja je tako prišel v Kairo frančiškan Sigfrid Kapus, v naslednjih desetletjih pa so mu sledili patri Jožef Ljubljčan, Peter Kramar, Apolinarij Hočevan, Gregor Bizjak, Jernej Starič, Severin Spruk in Egidij Omersa. Frančiškan je bil tudi Krištof Černe, zanimiv in nekoliko čudaški mož, ki se je iz Girge odpravil v Etiopijo in umrl leta 1793 na jemenski obali (Šmitek, 1986: 109–111).

Če so bili slovenski stiki z Egiptom do konca 18. stoletja še občasni in enostranski, so se v 19. stoletju razširili na domala vsa pomembna področja gospodarstva, kulture in politike. Zanimiv dokument iz tega časa je pismo nekega Ibrahima iz Kaira, ki se je leta 1831 učil suknjarstva in nogavičarstva v Trziču skupaj s še tremi Egipčani (hrani ga Arhiv Republike Slovenije). Leta 1836 je v Trstu zaživela prva ladjarska "parniška" družba Lloyd, kar je dalo pomorski naravnosti tega mesta novo spodbudo. V njeno dejavnost se je poleg drugih vključilo tudi mnogo Slovencev. Ena od rednih potniških prog te zasebne ladijske družbe je vodila v Aleksandrijo.

Tja so prva leta vozili leseni parniki z lopatastimi kolesi ob bokih, ki niso bili več odvisni od spremenljivosti vetrov, vendar so zaradi varčevanja z gorivom še ohranili tudi jambore z jadri.

Od sredine 19. stoletja pa so vozile prek morja nove Lloydove ladje z železnimi trupi in vijačnim pogonom, kar je plovbo močno skrajšalo. Omenimo le še podatek, da je bilo v

Trstu leta 1846 ustanovljeno podjetje, ki naj bi poskrbelo za gradnjo Sueškega prekopa. Ko se je v šestdesetih letih tega projekta lotil Lesseps, se je pri gradnji zaposlilo tudi precej Slovencev (Jagodic 1968: 206–209). Mnogi, zlasti tisti, ki so bili zaposleni pri kanalski družbi, so v Egiptu tudi ostali.

Egipt je postal za Evropo pomembno geostrateško območje zaradi politike podkralja Mohameda Alija, ki je najprej dosegel osamosvojitvev od turške nadoblasti in se nato v 20. letih 19. stoletja lotil širjenja egipčanskih meja. Uspešen je bil zlasti pri prodoru na jug, v slabo poznano notranjost Afrike. Prav tja je Evropejce vabila ena od največjih ugank, ki je zaposlovala že antične grške geografe: kje so izviri Nila?

V tem pomembnem obdobju, ko je Egipt odprl vrata evropski kulturi in znanju, je v Aleksandriji deloval slovenski rojak iz Vipave, Anton Lavrin. Med dolgoletno službo avstrijskega generalnega konzula je bil priča mnogim zgodovinskim dogodkom in je pri njih tudi sam aktivno sodeloval. Med drugim je avgusta 1842 v Aleksandriji spoznal tudi znamenito avstrijsko popotnico Ido Pfeifer, ki je obiskala konzulat, da bi dobila nasvet o potovanju do Kaira. Lavrin ji je še isti dan priskrbel mesto na arabski ladji, ki je plula po Nilu navzgor. Septembra istega leta je sprejel tudi člane Lepsiusove pruske ekspedicije (Hamernik, 1985: 8–9). Imamo ga za našega prvega sistematičnega zbiralca egipčanskih starin, ki jih je hranil v svoji lepi aleksandrijski vili, udeležil pa se je tudi prvih poskusov odkrivanja notranjosti piramid. Leta 1844 so ga izvolili za častnega člana Muzejskega društva v Ljubljani, enake časti si je pridobil tudi v Atenah, Rimu in na Dunaju. V *Izvestjih* dunajske Akademije znanosti so leta 1849 in leta 1850 natisnili njegovi egiptološki razpravi o odkritju treh egipčanskih sarkofagov in o najdbi Apisove mumije. Del arheološke zbirke je prodal v dvorec Miramar pri Trstu, od koder je (razen sfinge, ki jo še vidite na starem pomolu ob

5 - Predstava vzhoda





6 - Fantazma orientalizma

morju) romala v dunajski Umetnostnozgodovinski muzej. Ljubljanski deželni muzej se ponaša z njegovo biološko, etnološko in arheološko zbirko, ki pa še niso dokončno ovrednotene. Najpomembnejši eksponat je poslikana lesena krsta z mumijo svečenika Isahtaja (okoli 650 pr. n. št.). Na pokopališču v Vipavi stojita (zdaj vendarle primerno zaščitena) staroegipčanska sarkofaga, ki sta bila pripeljana iz Egipta z namenom, da sprejmeta kosti Lavrinovih staršev, potomcev in po prvotnem načrtu najbrž tudi njega samega. Obrnilo se je drugače: Lavrin je namesto v domačem kraju končal leta 1869 v Milanu, vendar je

v Egiptu dobil slovenskega naslednika. To je bil Jožef Švegel z Zgornjih Gorij pri Bledu, ki je konec leta 1859 odšel kot mlad konzularni uradnik v Aleksandrijo in napredoval leta 1863 za tajnikovega namestnika, nato postal prvi prevajalec in leta 1869 konzul. Tudi med nižjimi uslužbenci aleksandrijskega avstrijskega konzulata je bilo v Lavrinovem in Šveglovem času več Slovencev. Tako kot Lavrin si je tudi Švegel v Egiptu pridobil plemiški naslov (Lucijan, 1995: 61–67). Ta tradicija se je nadaljevala še vsaj nekaj desetletij, kar dokazuje podatek, da je bil okoli leta 1903 avstrijski generalni konzul v Egiptu po rodu Ljubljančan (Vošnjak, 1903: 264).

Lavrinov sodelavec v Aleksandriji je bil tajnik Rudolf Goedel-Lannoy, ki je podobno kot Lavrin zbiral egipčanske starine, seveda nekoliko manj ambiciozno in skladno z nižjim položajem v diplomatski hierarhiji. Pomembno za nas pa je, da je sredi 19. stoletja prezidal graščino Jelšingrad (Šmarje pri Jelšah) in si jo uredil v prijetno rezidenco v egipčanskem muslimanskem slogu. V njej je razstavil tudi zbirko staroegipčanskih predmetov, mumificiranih živali, orientalskega orožja, izdelkov "primitivnih" ljudstev, lovskih trofej in drugih zanimivosti (Šmitek 1992:57).

S študijem egipčanske mumije, ki jo je ljubljanskemu Deželnemu muzeju poslal Lavrin, se je ukvarjal Ljubljančan Albert Kosmač. Na dunajski univerzi je študiral orientalske jezike in opravljal službo skriptorja graške univerzitetne knjižnice. Umrl je mlad, komaj šestindvajsetleten, leta 1872. Dvajset let kasneje je bila v muzejskem glasilu Argo natisnjena njegova razlaga hieroglifnega teksta z lesene krste, v kateri je bila shranjena mumija. O egipčanski umetnosti je sredi 80. let nekoliko obsežneje pisal Janez Flis (Flis, 1885).

Lavrin je bil tudi sodobnik in prijatelj slovenskega misijonarja Ignacija Knobleharja, ki je bil po nalogu rimske Kongregacije za širjenje vere leta 1846 poslan v Sudan kot eden prvih misijonarjev v novoustanovljenem vikariatu za Srednjo Afriko. Pot v Sudan ga je seveda vodila prek Egipta po najudobnejši poti, reki Nil. Knoblehar, ki je kmalu postal vodja misijonov v Sudanu, si je uredil misijonsko središče v Kartumu. S svojo jadrnico Stella matutina (Zgodnja danica) je pogosto križaril po Nilu med Kairom in Kartumom, odpravljal pa se je tudi po reki na jug, med poganska črnska plemena, kjer je skupaj s pomočniki skušal širiti krščanstvo.

Iz domovine je poklical na pomoč rojake, bodisi misijonarje bodisi rokodelce, ki so sode-

lovali pri gradnji in oskrbovanju misijonarskih postojank. Eden takšnih prostovoljcev je bil tudi Jakob Šasel, ki je jeseni leta 1853 z drugimi člani Knobleharjeve skupine prispel v Kairo. Mesto ga je očaralo z živopisnimi starinskimi ulicami in vzhodnjaškim vrvežem. Napisal mu je pravo hvalnico: *“Es gibt einer Ort in Aegypten, welcher noch heute alle Wunder dieses Wunderlandes in sich vereinigt und von hunderten und hunderten den Aebendlaender aufgesucht wird, um einerhalb seiner Mauern Maerchen und Traumbilder mit leiblichen Augen zu schauen. Dieser Ort ist Kairo.”* Ogledal si je tudi zunanost in notranjščino Keopsove piramide in se povzpел na njen vrh. Med plovbo po Nilu navzgor je imel priložnost občudovati spomenike v Tebah in pri Asuanu, ki jih je ohranil potomcem v koloriranih risbah in potopisnih beležkah, vezanih v rokopisno knjigo (Šmitek, 1994: 239–243).

Z življenjem in delom Knobleharja in njegovih sodelavcev v Egiptu in Sudanu je naše bralstvo redno seznanjal Luka Jeran, urednik misijonskega glasila *Zgodnja danica*. Sam se je že leta 1853 (s Šasljevo skupino) želel pridružiti Knobleharju, a se je moral vrniti domov, ker je zbolel za mrzlico. Kmalu zatem je poskusil še drugič, vendar se mu je bolezen ponovila že v Kairu.

Od šestdesetih let 19. stoletja se je začelo izseljevanje slovenskih žena in deklet v Egipt. Prihajale so zlasti s Primorskega in Notranjskega zaradi dobrega zaslužka, zaposlovale pa so se kot vzgojiteljice, strežnice in kuharice pri bogatih družinah v Kairu in Aleksandriji (Makuc, 1993).

Pri iskanju dela in sporazumevanju jim je koristilo zlasti znanje italijanščine, toliko lažje pa so se priučile tudi francoščine. Slovenke bi lahko našli celo med osebjem zadnjega egipčanskega podkralja Abasa Hilmija II. (Čadež, 1928: 156), slovensko varuško pa je imel v svojem otroštvu tudi nekdanji generalni sekretar OZN, Butros Gali.

Slovenske moške populacije je bilo v Egiptu manj: pri tem je šlo zlasti za strokovno usposobljene posameznike (npr. uslužbence Sueške kanalske družbe), pa tudi za podjetne obrtnike in trgovce. V Egiptu je med letoma 1860 in 1870 deloval eden prvih slovenskih fotografov, Kristjan Pajer, prvo ledarno v Aleksandriji pa je okoli leta 1890 zgradil Anton Leban. Slikar Jaro Hilbert iz Krškega je leta 1926 odšel v Egipt in dve leti kasneje v Kairu ustanovil slikarsko šolo. Arhitekt Anton Laščak je bil na prelomu stoletja dejaven v Egiptu, po vrnitvi pa si je v Rafutu



7 - Na poti v mevlino



8 - Pripovedovalec na souku v Ait Ouiru

pri Novi Gorici sezidal vilo v mavrskem slogu. Na višku slovenskega izseljevanja v Egipt, konec 80. let 19. stoletja, je tam živel okoli 5300 Slovencev in Slovenk.

Od sredine 19. stoletja se je v našem tisku zvrstilo veliko opisov potovanj v Egipt, pogostokrat v povezavi z romanji v Sveto deželo. Med zgodnjimi avtorji takšne popotne literature omenimo Mihaela Verneta, Jožefa Šveгла, Luka Jerana, Ivana Knifca, Bogumila Vošnjaka idr. (Šmitek,

1986: 62–63). V povezavi z bibličnim študijem in nekoliko tudi po zgledu slavnega češkega biblicista in arabista Aloisa Musila pa si je od konca 19. stoletja Egipt in dežele vzhodno od njega ogledalo tudi pomembno število naših bogoslovcev – Frančišek Lampe, Matija Slavič, Anton Jehart in Andrej Snoj, če naštejemo le tiste, ki so skušali potopisni obliki dodati poglobljeno znanstveno vsebino (prim. Lah, 1999: 15–17, 55, 57). Tedaj se je v akademskih krogih zastavljalo še posebno aktualno vprašanje, zakaj so se prav v puščavskih predelih Bližnjega vzhoda izoblikovale tri monoteistične religije: judaizem, krščanstvo in islam. Anton Aškerc je opeval Egipt v pesniški zbirki *Akropolis in piramide* (1909). Anton Novačan, ki je bil med letoma 1932 in 1933 odpravnik poslov jugoslovanskega veleposlaništva v Kairu, pa je objavil ciklus pesmi *Večeri ob Nilu v Ljubljanskem zvonu* (1933 in 1939) in v *Mariborskih Obzorjih* (1938). Novačan se je zatekel v Kairo še med 2. svetovno vojno (Novačan, 1986). Egipt so tedaj spoznavali tudi številni primorski ujetniki in prebežniki iz italijanske vojske, ki so bili organizirani v prekomorske vojaške enote.

Tudi v znanstvenem raziskovanju Egipta smo od preloma stoletja imeli kaj pokazati. Botanik Fran Jesenko je med letoma 1904 in 1908 za dunajski botanični inštitut raziskoval floro ob Nilu in v Arabiji Petreji. Biblicist Andrej Snoj, ki je leta 1935 katalogiziral rokopise v znamenitem samostanu sv. Katarine na Sinaju, je tam našel glagolski rokopis *Euchologium Siniaticum*, o katerem je objavil dve znanstveni razpravi. Sinajski evhologij je leta 1941 izdala Akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani v priredbi Rajka Nahtigala, fotokopije originala je priskrbel Snoj. Poljudno monografijo o Egiptu je objavil geograf Valter Bohinec (Bohinec, 1944), v egipčansko gospodarsko zgodovino pa je posegel Anton Sovre (Sovre, 1928). Doktor Karel Pečnik je v Egiptu raziskoval in propagiral klimatsko zdravljenje pljučnih bolezni v puščavskem podnebju in o tem napisal dve knjigi (*Klimatische Wuestenkuren, Einfluss der Wueste auf Tuberkulose*), poleg tega pa še knjigo *Ramleh*, ki je izšla v nemškem, angleškem in francoskem jeziku. Novejši slovenski znanstveniki, ki so preučevali Egipt s stališča pravne zgodovine, jezika, arheologije in književnosti, so bili Viktor Korošec, Vladimir Jagodic, Bernarda Perc in Silvin Košak.

Čeprav se danes z Egiptom spletajo nove plodne vezi, je prijetno pomisliti na zdavnaj minuli čas, ko je na Nilu zbujala občudovanje Knobleharjeva jadrnica z železnim trupom, ko

je Trnovčan Franc Jakopič, oče slikarja Riharda, pošiljal zelje v lesenih sodčkih v Aleksandrijo, ko si mogel v aleksandrijski vročini popiti uvoženo slovensko pivo, ohlajeno z ledom iz notranjskih kraških vrtač, in ko so znali arabski vodniki kamel, ki so na hrbtih prenašale turiste, poleg različnih svetovnih jezikov povedati tudi nekaj stavkov v slovenščini.

LITERATURA

- AŠKERC, ANTON (1899): Usoda prvih slovenskih sanjskih bukvic. V: *Ljubljanski zvon*, str. 321–323.
- BOHINEC, VALTER (1944): *Nil in dežela Egiptčanov*. Ljubljana: Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica.
- ČADEŽ, ADOLF (1928): Pred vojsko. V: *Cvetje z vertov sv. Franciška*, št. 9–10, str.156
- FLIS, JANEZ (1885): *Stavbinski slogi, zlasti krščanski, njih razvoj in kratka zgodovina z dodatkom o zidanji in popravilnji cerkva*. Ljubljana.
- FRELIH, MARKO (1998): Mitološki in religiozni substrat starih sredozemskih kultur v motiviki situle z Vač. V: *Argo* 41 (1–2), str. 20–29.
- HAMERNIK, GOTTFRIED (1985): *Anton Ritter von Laurin, Diplomat, Sammler und Ausgräber*. (Disertacija, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien).
- JAGODIC, VLADISLAV (1968): Slovenci v Egiptu. V: *Slovenski izseljenski koledar*, Ljubljana, str. 206–209.
- KURET, NIKO (1980): Verovanje. V: *Slovensko ljudsko izročilo*, Ljubljana, str. 177–179.
- LAH, ANDRIJAN (1999): *Vse strani sveta. Slovensko potopisje od Knobleharja do naših dni*. Ljubljana.
- LUCIJAN, ADAM (1995): Doneski za biografijo Jozefa Schwegla. V: *Kronika* 43 (1–2), str. 61–67.
- MAKUC, DORICA (1993): *Aleksandrinke*. Gorica: Zbirka Nase korenine, zv. 4.
- NOVAČAN, ANTON (1986): *Jeruzalem - Kairo: spomini 1942–1945*, ur. Bruno Hartman. Ljubljana.
- SCHLOSSER, PAUL (1912): *Aus der Tuerken- und Franzosenzeit Marburgs und Umgebung*. Graz: Sonderabdruck aus der Zeitschrift des Historischen Vereines fuer Steiermark, No. 10.
- SOVRE, ANTON (1928): *Gospodarske razmere pri starih narodih*. Ljubljana.
- ŠMITEK, ZMAGO (1986): *Klic daljnih svetov. Slovenci in neevropske kulture*. Ljubljana.
- ŠMITEK, ZMAGO (1992): Recepcija neevropskih kultur na Slovenskem od 17. do prve polovice 19. stoletja. V: *Srečanje z Jutrovim na ptujskem gradu*, Pokrajinski muzej Ptuj, str. 53–58.
- ŠMITEK, ZMAGO (1994): Po Nilu v osrčje Afrike. V: Grdina I. etc. (ur.), *Dokumenti slovenstva*. Ljubljana, str. 239–243.
- ŠMITEK, ZMAGO (1999): Crusaders, Pilgrims, Penitents. Slovenian Medieval Contacts with the Holy Land. V: Moskovitch, W., Luthar, O. and Schwarzbard, S. (eds.), *Jerusalem in Slavic Culture*, Ljubljana, Jerusalem: Scientific Research Center Of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Hebrew University (Jews and Slavs, Vol. 6), str. 203–214.
- VALVASOR, JOHANN WEICHARD (1689): *Die Ehre dess Hertzogthums Crain* 3. Laibach.
- VOŠNJAK, BOGUMIL (1903): *Zapiski mladega potnika*. Gorica.
- VUK, MARKO (1982): Grad Dobrovo v Goriskih Brdih. V: *Goriški letnik*, str. 145–147.



Irena Weber

Kokoši se nikdar ne zmotijo

Branje etnografije, potopisa in fikcije

“Antropologija je le zbirka popotnih zgodb.”
A. R. Louch

Znameniti uvodi etnografskih monografij, ali bolje rečeno, uvodi prenekaterih znamenitih etnografij uvedejo bralca v izbran prostor in čas v zelo podobni maniri kot potopisi. V otvoritvenih opisih avtorji dokazujejo, da so v resnici bili *“tam”* in s tem utemeljijo svojo avtoriteto.¹ Tudi itinerarij potovanja, inkorporiran v naracijo, služi vzpostavitvi avtoritete tako etnografov kot potopiscev. Struktura naracije, skoki iz pripovedi v prvi osebi v splošne izjave, je podobna. Metafora potovanja pogosto uokvirja teoretični diskurz etnografije in s tem etnografijo napravi razumljivejšo. Med pripravljanim gradivom, ki ga antropologi običajno berejo pred odhodom na teren, so tudi potopisi o izbrani regiji. Potopisi so žanr, ki posreduje med *“dejstvom”* in *“fikcijo”*, nekakšna siva cona med antropologijo in fikcijo (Eriksen, 1994: 169). Intelktualni modeli, ki jih antropologi uporabljajo pri interpretacijah,

¹ Zgodí pa se, da je znamenit začetek posledica uredniške politike - kot je na primer uvodno poglavje najbolj prodajane etnografske monografije vseh časov, *Odrašanje na Samoi*. Meadova je prvo poglavje napisala na izrecno zahtevo založnika, potem ko ji je prvi založnik rokopis celo zavrnil.

se oblikujejo tudi pod vplivom popularnih modelov iz fikcije in potopisov, ker s tem intelektualne modele približajo lastni izkušnji in samorazumevanju (Moore, 1994: 134).

Zmožnost predstavljati si tuje svetove je bila vedno *“odvisna od popotnih zgodb”* (ibid.), vendar bi se večina antropologov verjetno ne strinjala s trditvijo, da se antropologija v celoti zvede na popotne zgodbe. Odnos med tekstom in socialno realnostjo v etnografiji in v potopisih ali v fikciji se razlikuje, vendar to ne pomeni, da en žanr predstavlja družbo bolje kot drug (Eriksen, 1994: 192). Reprezentirane redukcije socialne realnosti v različnih žanrih se lahko delno prekrivajo ali pa so komplementarne. Razlika ni toliko v postavljanju določene vrste vprašanj kot v pristopu (ibid.).

Pri interpretaciji družbenih in kulturnih procesov nam potopisi in fikcija po eni strani rabijo kot etnografski *“vir”* in imajo tedaj podoben status kot izjave informatorjev. Po drugi strani so lahko tudi etnografska *“evidenca”* (Eriksen, 1994: 191), ki jo obravnavamo kot dokumentacijo.

Etnografija je bila v *“romantičnem imaginariju”* (Moore, 1994: 112) dvajsetih in tridesetih let dvajsetega stoletja podobna pisanju potopisov, in ni presenetljivo, da tudi v sodobnih etnografskih besedilih najdemo mnoge vzporednice. Po drugi strani imajo (so imeli) mnogi potopisi *“etnografske ambicije”*, njihovi avtorji pa željo po priznanju, da so pravzaprav etnografi.

V poznem devetnajstem stoletju so viktorijanske popotnice najprej previdno trdile, da opravljajo terensko delo. Še najbolj drzna je bila Mary French Sheldon, ki se je za antropologinjo razglasila, še preden je prišla v Afriko. Gertrude Bell, ki je doštudirala arheologijo, je v pismih domačim opisovala, da *“se igra arheologinjo”*, čeprav je istočasno kritizirala moške, ki doma sedijo v naslanjačih in kujejo teorije, potem pa novačijo potovalce, naj jim priskrbijo dejstva, ki bodo podprla njihovo teorijo. Ko je objavila knjigo skupaj z vodilnim angleškim arheologom tistega časa W. Ramsayjem, je bila knjiga vnešena v sezname le pod njegovim imenom.

Mary Kingsley se je v pisanju večkrat imenovala za etnologinjo in trdila, da avtoriteta terenske raziskave izhaja iz subjektivne izkušnje. *“Če ne živiš med domorodci, jih ne moreš poznati,”* je bilo njeno stališče (Kingsley, 1993: 132). Z Bellovo je delila mnenje o *“etnologih v naslanjačih”*, ki da v resnici niso pravi znanstveniki. Pravi etnologi so bili zanje le tisti, ki so potovali in bili pripravljeni na tveganja. Etnologom v naslanjačih pa je bilo po njenem mnenju treba prinašati



10- Ponudba na avtobusni postaji



11 - Razgled

ne le podatke, ampak jim jih tudi postaviti v kontekst. Približno trideset let, preden je Malinowski postavil standarde modernega terenskega dela, je za Mary Kingsley le potujoči znanstvenik lahko predstavljal pravo etnografijo. Zbiranje znamk pa je bilo tisto varno opravilo, ki pritiče etnologom v naslanjačih, ker si ne upajo na teren. Njena pri-

poročila bralcem in potencialnim potovalcem so bila izrazito "akademsko" naravnana:

"Nekaj namigov za vašo mentalno opremo, ... Bila sem še posebej prepričana, da sem iz knjige Zlata veja gospoda Frazerja dobila na pol univerzalen ključ za razumevanje izhodišč domorodskih običajev in verovanj. A kmalu sem odkrila, da niti približno ni tako. Njegova ideja je pravi ključ do določenega števila dejstev, toda v zahodni Afriki le do omejenega števila.

Ne pravim, da ne berite etnologije - vsekakor jo berite; predvsem pa berite, dokler je ne znate na pamet, Primitivno kulturo Dr. E. B. Tylorja. ... Poleg tega morate poznati tudi Westermarckovo O človeški poroki in Waitzovo Antropologijo in Topinarda. ... Temu dodajte še znanje vseh del A. B. Ellisa, Burtonovo Anatomijo melanholije, Plinijevo Naravno zgodovino in toliko Aristotela, kot je mogoče. Če dobro poznate grške in latinske klasike, mislim, da bo to vaša velika prednost." (Kingsley, 1993: 164–165)

Njene terenske aktivnosti in pisanje pa so kljub vsemu prej uvrščeni v zbirke ekscentričnega vedenja potujočih starih devic kot v akademsko zapuščino.²

V osemdesetih letih dvajsetega stoletja se je razpravljanje o refleksiji in novem relativizmu v antropologiji izteklo v nove oblike etnografskega pisanja. Refleksije o terenskem delu so se prevesile v refleksije o "delu za pisalno mizo" (Driessen, 1993: 1). Kako antropologi pišejo, na kakšen način nastaja etnografski tekst, je v osemdesetih postala tema dneva. Poleg množice z avtorji nasičenih tekstov, ki ne prinašajo kaj več kot golo ukvarjanje avtorjev s samimi sabo, najdemo tudi zanimive in bogate nove oblike pisanja.³ Ena od teh je tudi "avtoetnografija" (Driessen, 1998: 9). To je vrsta naracije, ki "umešča jaz v socialni in kulturni kontekst" (ibid.). Avtoetnografija je oznaka za vrsto teksta in tudi za metodo antropologa, ki



12 - Taksist v Rabatu

² Mary Henrietta Kingsley se je rodila leta 1862 v literarni družini nenehno potujočega očeta in hipohondrične matere, za katero je morala skrbeti. Ko sta ji oba starša umrla v istem letu in je tudi brat odpotoval, se je prvič v življenju znašla, kot je sama zapisala v predgovoru potopisa po zahodni Afriki, "v posesti petih ali šestih mesecev, ki niso bili že vnaprej zasedeni, in z občutkom fantka, ki ima nove pol krone, sem v mislih tehtala, kaj naj naredim z njimi. 'Pojdi in se pouči o tropih,' je rekla znanost" (Kingsley 1993:11). Pogledala je na globus, kolebala med Južno Ameriko in zahodno Afriko ter se odločila za slednjo. Na prvo štirimesečno pot se je odpravila leta 1893, na drugo leto pozneje. Z druge poti, ki je vključevala potovanje po Gabonu (po poteh, ki niso bile vrisane na zemljevidih) in vzpon na Kamerunsko goro, je napisala dve uspešnici, potopisno *Potovanja po zahodni Afriki* (1897) in etnografsko *Zahodnoafriške studije* (1899). Britanskemu muzeju je prinesla tudi šest novih primerkov rib, eno kačo in redko vrsto kuščarja. Njena predavanja so bila precej obiskovana. Sloveta je kot ekscentrična, neustrašna in duhovita v pisanju. V Afriko, tokrat Južno, se je vrnila leta 1900, in sicer kot medicinska sestra v času burskih vojn, se tam nalezla tifusa in umrla. Na njeno željo so jo pokopali v morju in leto dni po smrti je bilo v njen spomin ustanovljeno Afriško društvo.

opravlja terensko raziskovanje v svoji lastni družbi. Oznaka se povezuje tudi z drugimi vrstami raziskovalcev, ki se ukvarjajo z etnografijo. Potopis, ki osebno pripoved socialno in kulturno kontekstualizira v lastni deželi, bi torej analogno lahko imenovali avtoetnografski potopis. V nadaljevanju si bomo ogledali dva takšna sodobna ženska potopisa iz Zimbabveja.

NA VERANDI Z DORIS LESSING

“Nekdo, ki je prišel na idejo, da bi raziskal prek sto romanov, ki so jih napisali črnci in niso bili nikoli prevedeni v angleščino, je odkril nekaj nepričakovanega. Belci v teh romanih skorajda ne nastopajo, kadar pa že, so pogosto olimpijske figure, ki pomagajo peljati otroka v bolnico ali pa ponudijo prevoz. Vendar pa lahko preberemo nekaj ducatov knjig eno za drugo, ne da bi naleteli na en sam belski lik. ‘Ne zanimamo jih,’ je zasmehljivo, ironično rekel moški, ki mi je to povedal. ‘Predpostavljamo, da jih fasciniramo na enak način, kot fascinirajo oni nas.’” (Lessing, 1993: 161)



V Vumbi, na vzhodnem zimbabvejskem višavju, v valoviti zeleni dolini s pogledom na Mozambik, stoji na kavni plantaži med zelenjem in buganvilijami hiša z verando. V dnevni sobi so kamin, udobno oblazinjeno pohištvo, slike starih plantaž in police s knjigami. V nekaterih knjigah so posvetila napisana z roko, na drugih pa je ime nekdanje lastnice hiše z verando zapisano na platnicah: Doris Lessing. V tej hiši je živeła s prvim možem, jo zapustila sinu, in ko je ta pred nekaj leti umrl, je prišla v last pisateljčini hčerki, živeči v Cape Townu.

Zdaj je hiša prirejena za goste in uvrščena v popularni splošni vodnik *Lonely Planet*, vendar pisateljčino ime v njem ni omenjeno. Informacija o tem, da je bila hiša nekoč njena, se kot ustna informacija širi med potovalci po Zimbabveju. Dostop do hiše je možen z osebnim avtomobilom ali najetim prevozom. V suhem vremenu pa je mogoče priti do križišča na glavni cesti tudi z avtobusom, ki nadaljuje pot k botaničnim vrtovom.

Doris Lessing se je rodila leta 1919 v Perziji in se skupaj s starši preselila v Južno Rodezijo (današnji Zimbabve), ko ji je bilo pet let. Odraščala je na kmetiji skupaj z bratom. V mladih letih je bila prepričana in aktivna komunistka, ki se je zavzemala za pravice črncev, in to je bil razlog, da je v Južni Rodeziji postala nezaželeno oseba. V Anglijo je odšla leta 1949 in s

³ Izjemen primer izleta v fikcijo je zbirka kratkih zgodb Nancy Lindisfarne, ki se je odločila preletiti svoje terenske zapiske v fikcijo namesto v etnografsko monografijo (Lindisfarne, 2000).

seboj odnesla rokopis svojega prvega romana *Trava poje*, ki je doživel velik odmev ne le v Veliki Britaniji, temveč tudi drugod v Evropi in ZDA.

Med njenimi romani in kratkimi zgodbami, ki jih najdemo na knjižnih policah v dnevni sobi, sta tudi dva izvoda potopisa *Afriški smeh: Štirje obiski Zimbabveja*. Avtorica ga je pisala med letoma 1982 in 1992, v času, ko je smela ponovno obiskovati Zimbabve, se pravi potem, ko je oblast prevzel Robert Mugabe. Čeprav je bila v času, ko so jo izgnali, v skladu s takratnimi prepričanji in duhom časa ponosna na svoj status prepovedane osebe, se je z njim le težko sprijaznila:

"Sanjala sem enake sanje, noč za nočjo. Bila sem v divjini ali v Salisburyju, toda ilegalno, brez dokumentov. 'Moji' ljudje, se pravi belci, s katerimi sem konec koncev odrasla, so me prišli pospremit iz države, medtem ko sem bila za 'moje' ljudi, črnce, tisto prijazno večino, nevidna." (Lessing, 1993: 12)

Iz današnje časovne distance sodi, da je bila njena takratna reakcija nezrela, saj je v sodobnem svetu vse več ljudi, ki so prisiljeni oditi s kraja, ki ga imenujejo dom. Vendar je iz celotnega potopisa mogoče razbrati, da imata prostor in krajina v njenem pisanju osrednji pomen. Njen občutek identitete, ki se kaže v kratkih zgodbah, v katerih opazuje delo dveh žuželk, in v simbolnem pomenu celotne celine, je pomembno zasidran v prostoru.

"Je kje lepša dežela na svetu, kot je ta? Združuje veličastnost, raznoličnost, svežino barv in hkrati od blizu pripoveduje zgodbo o naši vrsti (od tod nekje izvirmo, pravijo), kot da bi bil ti, predmet trenutka v zgodovini, resnično naslednik vsega, kar je človeštvo naredilo in doseglo. Preživetje je tisto, na kar te ta nevarna grandioznost spominja: če smo vsi preživeli toliko vsega, menda lahko z gotovostjo upamo ..." (Lessing, 1993: 104)

Farma, na kateri je pisateljica odrasla, je bila na ravninskem severovzhodnem delu dežele. Tip krajine, ki je na njeno pisanje najbolj vplivala, pa so hribovita, z balvani posuta področja. Veliki Dyke, imenovan tudi Mvurwi, je veriga hribov, ki teče približno po sredini Zimbabveja.

Hribi se zarezujejo skozi številne geološke formacije in so tako nasičeni s kameninami, da na njih drevesa ne rastejo. Ob vznožjih so "zloženi" balvani, ogromne zaobljene skale, ki lovijo neverjetna ravnovesja, ogromne skale "čepijo" na malih in na njih se spet druge razporejajo v naravne skulpture, ki od daleč spominjajo na eno podobo, s srednje razdalje na drugo, iz bližine na tretjo, z nasprotne strani pa na četrto. Na prve skupine teh naravnih skulptur naletimo že kmalu po prestopu zimbabvejske južne meje, v epsko razsežnost pa se



14 - Rodezija uradno nikoli ni imela apartheida?

razprejo predvsem v nacionalnem parku Matobo, južno od drugega največjega mesta Bulawaya, prestolnice dežele Matabele.

Cecil Rhodes je bil tako očaran nad Matobom, da si je tu izbral prostor za svoj grob. Danes na hribu okrog njegove nagrobne plošče čepijo antropomorfne skale, na katerih mrgolijo mali kuščarji mavričnih barv. Kraj je Rhodes poimenoval "razgled na svet".

Poleg balvanskih struktur, ki so pomembna krajinska določnica v njenih kratkih zgodbah in romanih, igra pomembno vlogo v potopisu tudi divjina. Izginjanje divjine je bilo tudi tisto, kar jo je najbolj pretreslo, ko se je prvič vrnila v Zimbabve. Raziskovanje divjine skupaj z bratom je bilo eno njenih najljubših početij med odrasčanjem. Njen občutek osebne identitete in povezanosti s krajem se povezuje predvsem z divjino.

"Medtem sem si trpala v glavo, kot fotografije v album, te razglede in poglede, ki niso hoteli ostati na mestu, ker jih je, kot se je izkazalo pri naslednjem obisku, spomin spremenil. 'Razgled', za katerega sem mislila, da je za vedno nespremenljiv, je izginil. Gore so bile nižje, kot sem se spominjala. Vrh mi je prišel pred oči, naslonjen na manjši hrib. Reka je spremenila smer in dobila pritoke, ki jih preprosto nisem opazila. Mogoče je bil to drug 'razgled' in sem se motila? Ne, kajti tisti hrib tam blizu ceste se ni spremenil in včasih mi je služil kot orientacijska točka. Pa vendarle sem garala za ta razgled, s široko razprtimi očmi, da utrip vek ne bi premaknil perspektive ali odvrnil moje pozornosti, odločena, da sprejemam in beležim. Vedela sem, da tekmujem s časom." (Lessing, 1993: 19)

Razgled v pisanju Doris Lessing se spreminja s pogledom, ki ga s časom modificira spomin. "Videti daleč" pomeni vstaviti temporalno sekvenco v prostor za fiksiranje razgleda.⁴

Potopis ni le rezultat osebne izkušnje, je tudi nekakšno lovljenje ravnovesja med dejstvi in subjektivnimi preferencami ter izkušnjami. Ali drugače povedano, avtoričini "simbolni konstrukti izhajajo iz percepcije realnega sveta" (Archetti, 1994: 16). Potopis je razdeljen na štiri dele, označene z letnicami 1982, 1988, 1989, 1992. V teh štirih delih⁵ se narativno prepletata pretekli "takrat" in sedanji "zdaj" čas. Časovna primerjava je delno posvečena osebni življenjski zgodbi, v kateri je v ospredju odnos z bratom, s katerim sta zaradi nasprotnih političnih stališč in odnosa do temnopolte večine v obdobju njenega izgnanstva pretrgala stike. Avtorefleksivni del, namenjen kritični analizi razvoja lastnih političnih stališč (njen

⁴ Pogled in razgled običajno povezujemo z oddaljenimi točkami na horizontu. Vendar v mnogih delih sveta horizonta ni mogoče videti. Lep zgled je deževni gozd. V njem se lahko spotikamo od ene korenine do druge, razgled pa seže le od enega drevesa do drugega. Prebivalci deževnega gozda se spretno premikajo skozi gozd, lahko pa se spotaknejo na ravni površini ceste nekje v mestu. Razgled je tudi precej znamenita britanska obsedenost. "Z vsemi Britanci srednjega razreda delim našo nacionalno obsedenost z razgledi in panoramami, toda Umeda so bile v tem pogledu vice," je v avtobiografskem vstavku etnografskega zapisa o Umedi na Papui Novi Gvineji priznal antropolog (Gell, 1996: 236). Iz vasi, v kateri je opravljal terensko raziskavo, ni mogel videti nobenega drugega naselja, niti okoliški hribi niso bili tiste vrste, da bi mu nudili razgled z vrha. Na podlagi te izkušnje je mnogo kasneje prišel do sklepa, da vizualno-prostorski model antropološke analize ne zadostuje za ustrezno razlago lokalnih družbenih odnosov. Pogled ni nujno glavna senzorna modalnost, še posebej ne v okolju, kjer ne seže prav daleč.

Na Madagaskarju, kjer se zaradi megle ne vidi daleč, se slikovitost povezuje s pojmi vidljivosti in jasnosti (Bloch, 1996: 65), zato domačini ne žalujejo nad izginjanjem gozda. Njihovo vedenje je mnogokrat ravno nasprotno od "ekološke panike", značilne za Zahod (Bloch, 1996: ibid.). "Nekega večera, ko sem sedel na skali skupaj s starejšo žensko, ki sem jo dobro poznal, zapleten z njo v malce sentimentalni razgovor, v kakršnih je zelo uživala, s pogledom iz vasi na gozd, ki ga je ozarilo rdeče zahajajoče sonce (eden redkih dni, ko ni deževalo), se mi je zazdelo, da je prišel trenutek, ko jo lahko pripravim k temu, da pove, kako rada ima gozd in kako žal ji je, da izginja, in tako sem jo še enkrat vprašal ... Po dolgem razmisleku je hrepeneče odgovorila: 'Da, res, rada imam gozd.' 'Zakaj?' sem vprašal z vnemo. 'Zato, ker ga lahko posekaš,' je odgovorila." (Bloch 1996: 65)



15 - Ptičja kletka

⁵ Prve tri dele vsakič vpelje odlomek z naslovom *Air Zimbabwe*, kjer je dinamika sprememb opisana s portreti letalskega osebja in izbranih potnikov. Medtem ko na njenem prvem poletu ni bilo videti nobenega temnopoltega potnika, so bili na tretjem poletu v letalu v večini temnopolti poslovneži.



16 - Matobo, Zimbabwe

zgodnji komunizem se ji zdi naiven in idealističen), pa je tudi integralni del njene refleksivne kritike družbe, predstavitev sprememb socialnih in političnih razmer v obeh obdobjih: v času njenega odraščanja in v desetletju 1982-92.

Obenem pa nam knjiga dodatno osvetljuje vsebino njenih romanov, med njimi tudi v slovenščino prevedenega romana *Zlata beležnica*:

“Kar se je zgodilo v Machekeju, sem opisala, seveda prirejeno za literarni namen, v *Zlati beležnici*. Toda koliko prirejeno? Vsi pisatelji poznajo stanje, v katerem se skušajo spomniti, kaj se je v resnici zgodilo, in ne, kaj je bilo izmišljeno ali na pol izmišljeno, zmes resnice in fikcije. Spomniti se je mogoče, a le, če sediš ure ali včasih dneve v tišini in vlečeš dejstva iz spomina. To pomeni, da se vživiš nazaj v tisti prizor, tisti avto, ono spalnico. Tako ustvariš vzporedne resnice: Kaj se je v resnici zgodilo? Kaj se ni zgodilo? Toda kmalu začneš razmišljati: čemu ves ta napor? Spomin je tako ali tako lažniv zapis: spomnimo se tega in ne onega. ... In česar se najpogosteje spominjamo, so le zunanje podobe dogodkov: iskre, ki pršijo v veje, osvetljene z luno ali zvezdami, njihova spodnja stran pordečena v soju ognja; obraz, ki se sklanja k ognju in ne ve, da ga opazuješ in si ga zapomniš. Toda kaj sem takrat zares čutila?” (Lessing, 1993: 72)

Zlata beležnica je v tistih delih, ki opisujejo dogajanje v Južni Rodeziji, izjemno podroben dokument časa in takratnih razmer in jo lahko beremo tudi kot zanimivo etnografsko evidenco.

Doris Lessing se ni nikdar naučila šonskega in ndebelskega jezika, vendar je njen dostop do različnih družbenih skupin v Zimbabveju vendarle privilegiran. Na

verande belih farmarjev ima dostop zaradi svojega rodu, do temnopoltih in belih intelektualcev lahko pride zaradi intelektualnega statusa, do birokratsko-oblastniških slojev zaradi svoje politične naravnosti in do vaških prebivalcev, ki ne govorijo angleško in ji pri komuniciranju pomagajo naklonjeni tolmači, zaradi kombinacije vsega naštetega.

Obiski na verandah prinašajo dokumentirane pogovore, v katerih se kaže transformacija manjšinsko-večinskih odnosov, odnosov med spoloma in ekonomske, socialne in politične situacije v primerjavi s tridesetimi leti tega stoletja, pa tudi v desetletju njenih obiskov v Zimbabveju (prvem desetletju neodvisnosti). Precejšnjo pozornost posveča načinu kmetovanja in problemu erozije prsti. Med obiski na verandah in izbranimi obiski po vaseh so postavljene kratke beležke o srečanjih z domačini, ki ob robovih ceste čakajo na prevoz. Obiski na vasi so bili organizirani ogledi posebnih projektov, denimo projekta "ženskih knjig", neke vrste priročnikov, namenjenih ženskam na vasi, ki so kombinacija nasvetov in pričevanj. Pri njihovem nastajanju sodelujejo ženske iz različnih vasi, ki na posebnih sestankih pripovedujejo o družinskih in ekonomskih težavah, skupina žensk iz Harareja pa pričevanja zapisuje in oblikuje.

NA POTI

"Če ste že videli Veliki Zimbabve, Viktorijine slapove, Hwange in Chimanimani, zakaj ne pridete pogledat resničnega Zimbabveja? Obiščite vaško družino v skupnosti Zaka. V 2–4 dneh lahko poskusite živeti s podeželsko družino, jesti tradicionalno hrano, plezati na čudovite gore, raziskovati jame z bušmanskimi slikami, se pridružiti lokalnim zabavam s pivom, tradicionalnimi plesi in bobnanjem, in se družiti z lokalnimi ljudmi v družinskem domu družine Madanhire, v območju Jichidza v okrožju Zaka, 65 km severovzhodno od Masvinga." (Fotokopiran turistični oglas.)



Napotila sva se, po navodilih, zapisanih na oglasu, iz Masvinga proti Jichidzi z državnim avtobusom Zupco. Odložiti bi naju moral pri Gunguvu, nedaleč od najinega cilja. Avtobus se je pokvaril, tudi telefonske zveze ni bilo mogoče vzpostaviti, kar za Zimbabve ni neobičajno, in tako sva vzela pod noge blatno in razmočeno pot. V vasi, kjer se je ustavil avtobus, so nama povedali, da je do družinskega doma Madanhire približno tri kilometre, a takrat sva že vedela, da je potrebno lokalne kilometre vedno pomnožiti vsaj z dve, če že ne s tri. Po kakšni uri hoda nama je prišel nasproti nasmejan možak in naju povabil na neko vaško srečanje. Obljubila sva mu, da prideva, čeprav nisva imela pojma, o čem je govoril. Malo preden bi dokončno obupala nad nahrbtnikom, ki ga je dež napravil še težjega, kot je že bil, se je prikazal fantič, naju vljudno pozdravil, se predstavil za enega od bratov Madanhire in si oprtal moj nahrbtnik s takšno lahkoto, kot bi bil prazen. V družini niso vedeli, kaj se nama je pripetilo, bila sva namreč napovedana, toda okvara avtobusa ali moteno delovanje telefonskih linij ni nekaj, s čimer bi si na vasi belili glavo. Tudi netopir, ki ponoči kroži nad glavo v spalnici, je le hišni prebivalec, zaradi katerega se nihče ne razburja.

Najstarejši brat Sekiwa je gospodar družine in obeduje skupaj z nama, medtem ko ena od mlajših sestra Rumbidzai najprej prinese v skodeli vodo, da si umijemo roke, in postreže s sadjem in zelenjavo, potem pa odide. Med klepetom omenim, da imam s seboj potopis po Zimbabveju z naslovom *Pesmi afriškemu sončnemu zahodu: Zimbabvejska zgodba*, ki ga je napisala Sekai Nzenza-Shand. Sekiwa je sicer ne pozna, vendar vpraša, če mu potopis posodim. Ko vidim, da ga z velikim zanimanjem prebira, ga z veseljem pustim pri njih.



18 - Na oknu utilnice

NA VASI S SEKAI NZENZA-SHAND

“Živeti na vasi je bilo vprašanje vere, potrpežljivega odnosa in zaupanja, da se bodo stvari na koncu dobro iztekle.

Ko sva pobrala najine torbe, da bi odšla, sva opazila, da je kokoš znesla jajce na najino blazino. Amai in njene prijateljice so začele vzvikati: jajce je bilo znak, da je Sekai noseča. Nekaj tednov zatem je zdravnik potrdil, da v resnici pričakujem otroka. Kokoši se nikdar ne zmotijo.” (Nzenza-Shand, 1997: 37)

Sekai Nzenza-Shand se je rodila v vasi v vzhodnem Zimbabveju. Študirala je v Angliji in Avstraliji, kjer je na Univerzi v Melbourne doktorirala iz mednarodnih odnosov. V času izida potopisa je ponovno živela v Zimbabveju. V Londonu je objavila prvi roman in kratke zgodbe v dveh antologijah. Potopis je izšel v okviru serije *Lonely Planet Journeys*.

Knjiga je razdeljena na dvanajst poglavij, ki so vsako zase sklenjena celota, začenja pa se s prihodom domov, in sicer na pogreb bratranca, ki je umrl zaradi okužbe z virusom HIV.

Malo pozneje je za isto boleznijo umrl še njen brat, in to je bil eden od razlogov, da se je odločila vrniti v Zimbabve, saj sta se njena teta in mati spraševali, kdo bo ostal, da ju bo pokopal, ko pride njun čas. Bratova smrt je okvir celotne knjige. Pogrebne ceremonije in prihod družine so opisani v prvem in zadnjem poglavju.

Večina poglavij je namenjena opisu vaškega življenja z občasnimi reminiscencami na otroštvo.⁶ Tako kot Doris Lessing tudi Nzenza-Shand omeni, da se je krajina močno spremenila, vendar je ne imenuje divjina (*bush*), temveč gozd (*forest*). Žal ji je, da se je gozd tako razredčil, vendar njena navezanost nanj in prizadetost zaradi njegovega izginotja nista niti približno tako močni kot pri Lessingovi. Različno percipirata tudi meje med komercialno (v lasti belcev) in občinsko farmo (v državni lasti). Doris Lessing vidi, da na koncu komercialne farme izgine divjina, medtem ko Sekai Nzenza-Shand vidi, da se komercialna farma neha tam, kjer se končajo "tlakovana cesta in električni drogovci" (Nzenza-Shand, 1997: 26).

Njena identiteta ostaja povezana s krajem njene vasi in še posebej z domom njene matere. Odnos z materjo, sprehodi z njo, njena življenjska zgodba in vsakodnevna opravila sestavljajo pomemben del pripovedi. Mati vdova ima, kot Nzenza-Shand izrecno zapiše, v vasi status častnega moškega. Ljudje iz okoliških vasi jo pogosto prosijo za nasvet. Ob neki priložnosti pride po nasvet ženska, katere snaha je že več dni sedela v kolibi in molčala, poskrbela ni niti za otroke in nihče ni vedel, kaj storiti z njo. Ženska najprej pozdravi po običaju z imenom sina, moža in vnuka, ter razloži svoje težave. Mati se kmalu domisli, da mlada ženska želi izraziti protest zaradi neke krivice, ki se ji je zgodila, in zato uprizarja tihi bopoto (Nzenza-Shand, 1997: 116), tako kot je nekoč ona sama uprizorila glasni bopoto:

"Celo jaz sem se lahko spomnila Amainega bopota. To je bilo tistega leta, ko se je naša družina preselila iz glavne vasi in je Amai začela izdelovati opeke za gradnjo današnje domačije. Nekega jutra precej pred sončnim vzhodom sem jo zaslišala vpiti jezne besede na ves glas. Pokukala sem skozi okno in videla Amai stati na prednjem dvorišču. Krila je imela privzdignjena in razkrila je svoje rjave noge.

Zbudila sem Phaino, najstarejšo sestro, in jo vprašala, kaj pomeni ves ta hrup. 'Amai uprizarja bopoto,' je odgovorila, kukajoč skozi okno.

'Kaj je to?' sem vprašala.

'Bopoto je, kadar spuščas jezne glasove in vsem poveš, da se ti je zgodila krivica,' je pojasnila Phaina. 'Amai je jezna na Sekurija Dicksona.'

Vsi smo vedeli, da ni bilo dovolj deležev obdelovalne zemlje za vse, ko je stari oče Dickson vzel sedmo ženo. Tako je preprosto odtegnil en ar zemlje Amai in ga dal novi ženi. Amai je ostala brez zemlje, na kateri bi gojila arašide. Iskala je pomoč pri stari materi in drugih vaških starešinah, toda nihče ni pokazal kaj dosti zanimanja za njen primer. Stari oče Dickson je trdil, da Baba, ki je učitelj, zasluži dovolj, da lahko družini kupi arašidovo maslo. Večini vaščanov se je njegova razlaga zdela nepravična in smešna, toda nihče se mu ni upal oporekati. Konec koncev je bil vaški poglavar in je lahko dodeljeval zemljo, kakor je hotel.

⁶ Zanimiva dopolnitev in v mnogočem bolj poglobljena analiza vaškega življenja, odnosov med spoloma, misijonskih šol ter rasnih razmerij je roman Tsitsi Dangarembga, *Nervous Conditions* (1997, (1988)), ki je sicer postavljen v šestdeseta leta, vendar so povezave s problematiko v potopisu očitne.

Edini način, kako je Amai lahko dosegla, da so ji prisluhnili, je bil bopoto, oblika izražanja protesta, ki je bila tradicionalno pribežališče za ženske, ko se jim je zgodila krivica.

Otroci smo se oblekli, šli ven in opazovali Amai, ko je korakala okrog svoje kolibe s privzdignjenimi krili. Nikoli je nismo videli tako jezne ali je slišali govoriti tako glasno. ...

Amain glas je bilo slišati precej daleč; celo ljudje onkraj reke so jo slišali vpiti in so se zbrali na našem dvorišču. Še pred zajtrkom je velika skupina sedela tam in poslušala Amai, ki ni prenehala vpiti svojih pritožb.

Potem se je pojavila stara mati Kariwo, na kratko poslušala in spet izginila. Čez nekaj minut se je vrnila, sledil ji je stari oče Dickson, ki je bil videti na pol v spanju; zvelkla ga je iz objema njegove najnovejše mlade žene. Stara mati Kariwo je hitro govorila in gestikulirala z rokami proti Amai in zbranim ljudem. Nekateri od starejših so odvedli starega očeta na stran in govorili z njim v pridušenem tonu. Zatem so poklicali staro mati Kariwo in videli smo, kako je večkrat pokimala. Zapustila je starejše in pristopila k Amai.

“Hči, slišali smo tvoje pritožbe,” je rekla stara mati Kariwo in pokleknila pred Amai. “Prosimo te, da se pomiriš.”

Amai je spustila krila, a še naprej korakala okrog koče: *“Tvoj oče in vsi starejši so tu. Prosim, pusti, da se ljudje razidejo, in se bomo pogovorili med sabo.”*

“Amai je sledila stari materi Kariwo tja, kjer so sedeli moški. Sledila je dolga razprava. Pred poznim popoldnevom je bila kriza razrešena. Lahko smo videli Amai, kako je srečna trosila gnoj z našega gnojišča na svojo njivo arašidov.” (Nzenza-Shand, 1997: 120–121)

Eden od načinov razreševanja vaških razprtij je tudi institucija vaškega sodišča, ki mu predseduje vaški poglavar. Sodišče sicer nima formalno-pravnih pooblastil, ima pa moralno težo in njegove odločitve običajno spoštujejo.

Izven vasi, v urbanih okoljih, je potopis osredotočen predvsem na rasne probleme, ki se



jih Nzenza-Shand spominja iz otroštva, obiskovala je namreč misijonsko šolo, pa tudi iz Anglije in predvsem iz Avstralije, kjer so jo identificirali kot NESB osebo (*Non-English Speaking Background*).

Na sprejemu v avstralski ambasadi v Harareju je rasno vprašanje predstavljeno z zgodbo o belki, ki ne odobrava mešanih zakonov, kakršen je tudi zakon Nzenza-Shandove.

Zanimiva sodobna ceremonija urbanega temnopoltega srednjega in visokega srednjega razreda je zabava za nosečnice, na katerih sodelujejo izključno ženske. Prinesejo darila in tiste, ki so že rodile, dajejo nasvete in tako simbolno prevzemajo funkcijo vaških žensk, ki pomagajo pri porodih. Nosečnici poslikajo trebuh in ji s prigovarjanjem poskušajo ublažiti morebitni strah pred porodom.

Zadnje poglavje je posvečeno drugemu, simbolnemu pokopu bratove duše in spremljevalnim obredom.

Medtem ko se Doris Lessing izogiba srečanju s farmo, na kateri je odrasla, ker se boji, da je ne bo več prepoznala, je Sekai Nzenza-Shand navkljub velikim spremembam v vasi in državi povezana z domačim krajem s simbolno popkovino:

“Obstaja pa šonsko prepričanje, da se vedno vrneš na kraj, kjer je mati zakopala del tvoje popkovine kmalu po rojstvu. Amai je mojo zakopala blizu vasi, zato se bom od časa do časa, v skladu s tradicijo, morala vrniti, da položim kamen na tisto mesto. Sedeč na vrhu Dengedza, prisluskujoč hvalnicam, ki so se vile proti vrhu gore, sem se potolažila z brezskrbno mislijo, da bom ne glede na to, kako daleč me bo peljalo potovanje, vedno povezana s tem krajem.” (Nzenza-Shand, 1997: 239)

V dokumentarni seriji britanske televizije o zgodovini antropologije je tudi prizor z Malinowskim, ki stoji na verandi in opazuje domorodce. Potem slišimo glas pripovedovalca, ki pove, da se je Malinowski zavedal, da mora stopiti z verande, če naj zares spozna domorodce. Ob tem vidimo antropologa, kako stopa po stopnicah z verande.

Potopis Doris Lessing, večče napisan in podrobno dokumentiran, je privilegiran pogled z verande, četudi je družbeno angažiran, analitičen in zgodovinsko relevanten. Potopis Sekai Nzenza-Shand je mikroportret vaškega življenja, bolj oseben in pripoveden, uokvirjen s premalo tehtno analizo rasnih vprašanj. Prav lahko si predstavljamo, da se avtorici srečata na literarni zabavi v Harareju ali Londonu, na sprejemu v ambasadi ali v mestni knjigarni. Precej manj verjetno je njuno srečanje na verandi kakšne farme v lasti belcev ali pa na vaški zabavi v rojstnem kraju Sekai Nzenza-Shand. Vendar pa sta oba pogleda komplementarna slika sodobnega Zimbabveja in lahko izvrstno služita kot etnografsko branje in nenazadnje kot izvrstna vodnika, še preden se odpravimo na pot ali ko smo že tam.

LITERATURA

- ARCHETTI, E. (ur.) (1994): *Exploring the Written. Anthropology and the Multiplicity of Writing*. Oslo: Scandinavian University Press.
- BLOCH, M. (1996): People into Places: Zafimaniry Concepts of clarity. V: Hirsch, E., O'Hanlon, M. (ur.), *The Anthropology of Landscape: Perspectives on place and space*. Oxford: Clarendon Press.
- DANGAREMBGA, T. (1997): *Nervous Conditions*. Harare: Zimbabwe Publishing House.
- DRIESSEN, H. (1998): Introduction: trends, genres and cases in self-revelation. V: *Focaal* 32: 7–13.
- DRIESSEN, H. (ur.) (1993): *The Politics of Ethnographic Reading and Writing. Confrontations of Western and Indigenous Views*. Saarbrücken - Fort Lauderdale: Verlag Breitenbach Publishers.
- ERIKSEN, T. H. (1994): The author as anthropologist: Some West Indian lessons about the relevance of fiction for anthropology. V: Archetti, E. (ur.), *Exploring the Written: Anthropology and the Multiplicity of Writing*. Oslo: Scandinavian University Press.
- GELL, A. (1996): The language of the Forest: Landscape and Phonological Iconism in Umeda. V: Hirsch, E., O'Hanlon, M. (ur.), *The Anthropology of Landscape: Perspectives on place and space*. Oxford: Clarendon Press.
- KINGSLEY, M. (1993 (1897)): *Travels in West Africa*. London: Everyman.
- LESSING, D. (1996 (1962)): *Zlata beležnica*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- LESSING, D. (1993): *African Laughter: Four Visits to Zimbabwe*. London: Flamingo.
- LINDISFARNE, N. (2000): *Dancing in Damascus*. New York: State University of New York Press.
- MOORE, H. (1994): *A passion for difference*. Cambridge: Polity Press.
- NZENZA-SHAND, S. (1997): *Songs to an African sunset. A Zimbabwean Story*. London: Lonely Planet Publications.